

## “Kanuni Dönemi Klasik Osmanlı Medreselerinde Eğitim -Öğretim Anlayışı”

Bekir TATLI<sup>1</sup>

### Özet

Bu bildiri XVI. yüzyılda yaşamış bir Osmanlı-Türk müderrisinin yazdığı eğitim ve öğretimle ilgili risalesinden hareketle dönemin eğitim öğretim anlayışı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bahse konu şahıs, İstanbul Sufi Mehmed Paşa Dârülhadisi Müderrislerinden Kastamonulu Muharrem Efendi'dir. Muharrem Efendi (ö. 983/1575) *Terğîbü'l-müte'allimîn (Öğrencileri Teşvik)* ismini verdiği risalesinde özellikle ilim öğrenme ve öğretmenin fazileti üzerinde durmuş; bu konuda ayetlerden, hadislerden ve zaman zaman da Tevrat ve İncil'den örnekler sunmuştur. Risalede bir öğrencinin bilmesi ve özen göstermesi gereken 10 esas şu şekilde sıralanmıştır: İnanç konuları; ilmin ve ilim ehlinin fazileti; öğrenmenin değeri; ilim dalı, hoca ve arkadaş seçimi; derse başlangıç ve dersin miktarı; tahsil anında Allah'a tevekkül; ciddiyet ve devamlılık; öğrenme sırasında vera'; hafızayı güçlendiren ve unutkanlığa sebep olan şeyler; rızkı artıran ve ömrü uzatan şeyler. Muharrem Efendi'nin sıraladığı bu esaslar arasında ilk sıraya inanç konularını (i'tikâdiyyat) koyması oldukça dikkat çekicidir. Buna göre eğitime başlayacak öğrenciye öncelikle sağlam bir inanç ve ahlâk kazandırılmalıdır. Ayrıca bu inanç sağlam bir niyet üzerine bina edilmelidir. Muharrem Efendi'nin burada vurguladığı sağlam inanç, kendisi tarafından Ehl-i Sünnet mezhebi olarak açıklanmaktadır. Müellif bu eserde yer alan konuları muteber tefsirlerden ve meşhur kitaplardan seçerek oluşturmuştur. Bizim tespitlerimize göre müellif, Burhaneddin ez-Zernûcî'nin (ö. 593/1196) *Ta'limü'l-müte'allim* adlı eserinden de oldukça fazla yararlanmıştı. Bu eserde anlatılan hususlardan çoğunun günümüz eğitim ve öğretiminde de uygulanabilir olduğunu düşünüyoruz.

**Anahtar Kelimeler:** Eğitim, öğretim/talim, Sufi Mehmed Paşa Dârülhadisi, Muharrem Efendi, *Terğîbü'l-müte'allimîn (Öğrencileri Teşvik)*.

### 1. Giriş

Bu bildirimizde, Osmanlı Devleti'nin en ihtişamlı devirlerinden biri olan Kanûnî döneminde müderrislik yapmış bir hocanın yazdıklarından hareketle, dönemin eğitim-öğretim politikası hakkında genel tespitler yapmayı ve dönemin eğitim-öğretim modelini, günümüz Türkiye'sinde verilen dinî eğitim modeliyle mukayese etmeyi hedefliyoruz. Bu amaçla İstanbul Sûfi Mehmed Paşa Dârülhadisi'nde görev yapan Müderris Muharrem Efendi'nin (ö. 983/1576) ta'lim ve terbiyeyle doğrudan alakalı *Terğîbü'l-müte'allimîn (Öğrencileri Teşvik)* adlı eserini objektif bir şekilde inceleyecek ve eleştirel bir bakış açısıyla tahlil edecek; sonra da kısaca günümüzle karşılaştırma yapacağız. Öncelikle Müderris Muharrem Efendi'yi ve sonra da dönemin eğitim kurumlarından İstanbul Sûfi Mehmed Paşa Dârülhadisi'ni yakından tanımanın, bu medresenin ve dolayısıyla müderrislerinin seviyesinin doğru tespit edilebilmesi açısından faydalı olacağına inanıyoruz.

### 2. Müderris Muharrem Efendi (ö. 983/1576)

<sup>1</sup> Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Bölümü, Adana/Türkiye, e-posta: tatlibekir37@gmail.com

Şeyhülislâm Ebu’s-Suûd Efendi’nin (ö. 992/1574) yakın arkadaşlarından ve Süleymaniye Camii’nin ilk vaizi Muharrem Efendi’nin nesebini Kâtip Çelebi “eş-Şeyh el-İmam Ebû’l-Feyz Muharrem b. Pîr Mehmed b. Mezîd” olarak kaydetmiş ve vefat tarihini de 983 hicrî (1576 miladî) olarak vermiştir (Kâtip Çelebi, 1992, I, 400, 888, II, 1362-1363). Ömerü’l-Fuâdî’nin (ö. 1046/1636) beyanına göre Muharrem Efendi, Süleymaniye Camii Şerifi yakınında bulunan mimarbaşı (Mimar Sinan) türbesinin yanında metfundur (Fuâdî, 4679- 2/998: 94b).

### 3. İstanbul Sûfi Mehmed Paşa Dârülhadisi

Bânisi, Kanûnî Sultan Süleyman devri vezirlerinden Sûfi Mehmed Paşa’dır (950/1543’ten önce) (Mecdî, 1989, s. 507). Dârülhadisin bulunduğu mevki, İstanbul Vilayet binası bahçesinin Ankara Cad-desi’ne açılan Paşa Kapısı yanında, Nallı Mescid’in karşısında bir yer olarak tarif edilmekte ve bugün mevcut olmadığı belirtilmektedir. Mimar Sinan’ın eseri olan bu dârülhadisi, *Şakâik* mütercimi Mecdî Efendi’nin ifadesiyle “ekâbir-i vüzerâdan Sûfi Mehmed Paşa merhumun, mahmiyye-i Kostantiniyye’de, Tefsir-i Şerif ve Hadis-i Münif naklolunsun deyû bina ettiği” (Mecdî, 1989, s. 507) yani tefsir ve hadis dersleri okutulmak üzere yaptırdığı belirtilir. Paye bakımından Dârülhadis’in konumunun 964/1556 tarihinden önce “otuzlu” olduğu ve 1060/1650 yılında “ibtidâ-i hâriç” payesine yükseltil-diği kaydedilmiştir (Baltacı, 1976, s. 601; Yardım, 1995, s. 87; Gül, 1997, s. 170).

Osmanlı devrinde hassaten hadis öğretimi yapılan müesseseler dârülhadislerdi. Fakat bu müesseselerde tatbik edilen programlar ve okutulan eserler hakkında ayrıntılı diyebileceğimiz ölçüde bir malumat yoktur. Bununla birlikte medreselerde öğretimi yapılan eserlerin dârülhadislerde daha detaylı olarak okutulmuş olması muhtemel görünmektedir. Çünkü bu müesseseler Osmanlı medrese hiyerarşisinin en üstünde yer almakta ve medreselerden sonra ihtisas kurumları olarak kabul edilmekteydi. Dolayısıyla dârülhadislerde uygulanan eğitim-öğretim programlarının, medreselerdekilerin devamı niteliğinde ve daha üst düzeyde olduğu düşünülebilir. Müderris Muharrem Efendi’nin görev yaptığı Sûfi Mehmed Paşa Dârülhadisi’nin de sıradan bir medrese olmayıp bir ihtisas medresesi olduğunu, özellikle 1060/1650 yılında “ibtidâ-i hâriç” payesine yükseltildikten sonra üst düzey medreselerin başlangıcı seviyesine eriştiğini, dolayısıyla orada görev yapan müderrislerin de üst düzeye yakın bir mertebede yer aldıklarını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Şimdi de Müderris Muharrem Efendi’nin eğitim-öğretime dair yazdığı eseri hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz:

### 4. *Terğîbü’l-müte’allimîn* (ترغيب المتعلمين)

Kâtip Çelebi, Kastamonulu vaiz Şeyh Muharrem b. Pîr Mehmed’in *Terğîbü’l-müte’allimîn* (*Öğrencileri Teşvik*) adlı eserin sahibi olduğunu net bir ifadeyle haber vermektedir. Kâtip Çelebi’nin açıklamalarına göre müellif, muhtasar olan ve “*Kur’ân’ı öğreten Allah’a hamd olsun...*” şeklindeki cümle ile başlayan eserini insanları ilim ve amele teşvik için tefsirlerden ve meşhur kitaplardan cem ederek on konu halinde tertip etmiştir. Bu konular sırasıyla şöyledir: İtikâdiyyât, İlmin Fazileti, Öğrencinin Fazileti, İlmin ve Hoca Seçimi, Derse Başlangıç, Tevekkül, Ciddiyet, Vera’, Hafızayı ve Unutkanlığı Doğuran Şeyler, Rızkı ve Ömrü Artıran Şeyler (Kâtip Çelebi, 1992, I, 400, ayrıca bkz. 888).

Eser şu şekilde başlamaktadır:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Övgü, Kur'ân'ı öğreten, insanı yaratıp ona beyanı öğreten Allah'adır. Salât u selâm ise O'nun elçisi, fazilet ve beyan madeni [kendisine Kur'ân indirilen]\* Muhammed'e ve onun hikmet ve burhan [beyan] pınarları olan âl u ashâbına olsun.

*el-Ğaniy* (zengin) olan Allah'a muhtaç kul eş-Şeyh el-Vaiz Muharrem İbn Pîrî Mehmed b. Zeyn [Mezîd] el-Kastamonî (*Allah onu ve ana-babasını bağışlasın, o ikisine ve ona güzel muamelede bulunsun*) der ki:

İnsanların ilim öğrenmekten uzak durduklarını, tembelliklerini ve geçici dünyalıklara adeta kendilerini kaptırmış bir şekilde ilgi duyduklarını; buna karşılık âlimlerin onlardan habersiz, amel-den hatta ilmin hakikatinden yoksun olduklarını; Rasûlullah'ın (s.a.) söz ettiği:

*"Kuşkusuz Allah Teâlâ, ilmi insanların arasından çekip almak suretiyle yok etmez. Fakat âlimleri ortadan kaldırarak [ilmi yok eder]; öyle ki hiçbir âlim kalmayınca insanlar bilgisiz kişileri lider edinirler. Onlara soru sorulur, onlar da bilgisizce fetva verirler. Böylece hem kendileri saparlar, hem de insanları saptırırlar."* sözünün ortaya çıktığını gördüğüm zaman; insanları ilme teşvik etmek ve onunla amel etmeye yönlendirmek üzere bu risaleyi muteber tefsirlerden ve meşhur kitaplardan [muteber kitaplardan] topladım ve onu 10 konuya ayırdım...

[Ayrıca bu risaleyi *Terğîbü'l-müte'allimîn* diye isimlendirdim. Allah Teâlâ'dan, onunla öğrencileri faydalandırmasını arzu ediyorum. Çünkü O, güzel iş yapanların dostudur.]...

Tebliğimizin bundan sonraki kısmında bu konular hakkında kısaca bilgi vermeye gayret edeceğiz (Bu başlıklar hakkında ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler için ilgili kitabımıza bakılabilir: Tatlı, 2013, s. 43-97).

#### 4.1. Birinci Konu: İ'tikâdiyyât (İnanç Konuları)

Müderres Muharrem Efendi'ye göre eğitim ta en başından itibaren sağlam bir itikat/inanç üzerine kurulmalıdır. Bunu göstermek için kendisi bu başlığı diğerlerinin önüne almış ve bunun altını özetle şu konularla doldurmuştur:

Kula her şeyden önce gerekli olan, Allah'ın yüce zatına yakışan ve yakışmayan şeyleri bilmektir (ma'rifetullah). İşte bu nedenle risalenin en başına bu şerefli konu konulmuştur. Bilmelisin ki Allah Teâlâ tek bir tanrıdır; ortağı, dengi ve zıddı yoktur. Allah Teâlâ, yaratılmışlara olan rahmetinden dolayı onlara elçi[ler] ve peygamberler göndermiştir. Ayrıca onlara kitaplar indirmiştir. Kuşkusuz peygamberlerin ilki Allah'ın dostu (Safiyullah) Âdem (a.s.), sonuncusu ise Allah'ın sevgilisi (Habibullah) ve peygamberlerin mühürleyicisi (sonuncusu) olan Muhammed Mustafa'dır (a.s.). Kur'ân, Allah Teâlâ'nın sözüdür. Kur'ân'ın söz konusu ettiği meleklerle, öldükten sonra dirilişe, kabir azabına; tâat ehlinin kabirde nimetlendirilmesine; Münker ve Nekir'in soru sormasına; sûra üfürülmesine; hesap, kitap, mizan, sırat, cehennem-cennet ve havza; peygamberlerin, âlimlerin ve şehitlerin şefaatine ve diğer hususlara Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebi üzere iman vaciptir. Peygamberler insanların en üstünüdür; onlar meleklerin elçilerinden de üstündür. Peygamberlerin en üstünü Muhammed *aleyhi's-selâm*'dir. Ondan sonra peygamber gelmeyecektir.

Muharrem Efendi, burada belirtilen inanç konularının eğitimin temeli olduğu görüşünden hareketle bunları en başa almıştır. Böylelikle kendisi sağlam inancın eğitimde ilk adım olduğu kanaatinde. Bu yönüyle onun öngördüğü eğitim modelinin, günümüz anaokulu hatta ilköğretim modeli ile kıyaslanması mümkün görünmüyor. Çünkü mevcut zorunlu eğitimde bu konuların yer aldığı zorunlu

\* Burada verdiğimiz bilgiler, *Terğîbü'l-müte'allimîn* adlı risalenin Suûd nüshasında (Mektebetü Câmî'ati'l-Melik Suûd, Yazmalar Bölümü, no: 6455) yer almaktadır. Risalenin Kastamonu nüshasında (Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 2396/2) ise metindeki bazı yerler farklıdır. İşte biz bu farkları köşeli parantez ile belirttik.

Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinin ve seçmeli Kur’ân-ı Kerim ve Hz. Muhammed’in Hayatı derslerinin ancak dördüncü sınıftan itibaren verilmesi söz konusu olabilmektedir. Biz de Müderris Muharrem Efendi gibi bunun geç bir tarih olduğu kanaatindeyiz. Temel inanç ve ahlâk bilgilerinin anasının hemen başında hatta bunun da öncesinde ailede verilmesi oldukça makul ve mantıklıdır. Çünkü 3-6 yaş arası zihnin gelişmeye ve karakterin şekillenmeye başladığı yıllar olduğundan, bu yaşlarda verilecek inanç/ahlâk konularının bütün hayatı etkilemesi mümkün hatta kaçınılmaz olacaktır.

## 2. İkinci Konu: İlimin, ilim ehlinin ve ilim öğretmenin fazileti

Bu başlık altında müellif ilim öğrenme ve öğretmenin fazileti ve şerefine dair ayet, hadis ve rivayetlere değinmekte; hatta zaman zaman Tevrat, Zebur ve İncil gibi diğer ilâhî dinlerin kutsal kitaplarında yer alan bilgilere yer vermektedir. Bunlardan bir kısmı şunlardır:

- “Allah, sizden iman edenleri ve ilim verilenleri derecelerle yükseltir/yükseltsin.” (Mücâdele suresi, 58/11)
- Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Âlimler peygamberlerin vârisleridir.” (Ahmed, ty, V, 196, no: 21763)
- “Bir tek fakih (âlim), şeytana karşı bin âbiden daha zorludur.” (Buhârî, ty, III, 308, no: 1046)
- “Kıyamet günü üç grup şefaât eder: Peygamberler, sonra âlimler, sonra da şehitler.” (İbn Mâce, ty, Zühd 37, no: 4313)
- “Kıyamet gününde şehitlerin kanlarına karşılık âlimlerin mürekkebi tartılır. Hiçbiri diğerine ağır basmaz.” Diğer bir rivayete göre ise: “Âlimlerin mürekkebi ağır gelir [gelecektir].” (Hatîb, ty, II, 193, no: 618)
- “İlmî bir meselesini düşünmek için yatağı üzerine uzanan bir âlimin bir saati, âbidin yetmiş senelik ibadetinden daha hayırlıdır.” (Deylemî, 1986, II, 333, no: 3504)

### 2.1. İlim Öğrenmenin [Öğretmenin] Fazileti

Müderris Muharrem Efendi bu başlık altında ilim öğrenme ve öğretmenin değeri konusundaki ayet ve hadislerle yer vermektedir. Yine özetleyerek örneklendiriyoruz:

- “(Müminlerin hepsi toptan sefere çıkacak değillerdir. Öyleyse onların her kesiminden bir grup da) kavimleri (savaştan) döndüklerinde onları ikaz etmeleri için (geride kalmalıdır).” (Tevbe suresi, 9/122)
- “İyiliğe rehberlik eden, onu yapmış gibidir.” (Tirmizî, ty: İlim 14, no: 2670)
- Yahya İbn Muaz da şöyle söylemiştir: “Âlimler, Muhammed ümmetine babalarından ve analarından bile daha merhametlidirler.” “Bu nasıl olur?” diye kendisine sorulunca şöyle cevap vermiştir: “Çünkü babaları ve anaları onları dünya ateşinden korurken, âlimler âhiret ateşinden muhafaza eder.” (Gazzâlî, 1992, I, 21)

Günümüz eğitim-öğretim sisteminde Öğretmenler Günü münasebetiyle senede bir defa söylenenler hariç ilmin ve âlimlerin/öğretmenlerin değerine yönelik bu kadar teşvik edici öğretilerin bulunmadığını müşahede ediyoruz. Hâlbuki eğitime başlamadan önce, evvela onun ne derece önemli ve değerli ve niçin bilginin peşinden gidilmesinin gerekli olduğunun öğretilmesi, öğrencilerin motivasyonunu ve eğitimdeki verimi/kaliteyi artıracak bir unsurdur. Buna göre müellifin takdiri hak edecek derecede çok önemli bir hassasiyet gösterdiği anlaşılmaktadır.

### 3. Üçüncü Konu: İlim öğretme ve öğrenmenin fazileti, öğretmenlere saygı

Bu bölümde müellif ilim öğretmenin faziletini gösteren ayetler, hadisler ve rivayetlerden örnekler vermiştir ki bunlar bir önceki başlıkta yer alanları teyit eder mahiyette olduğundan bunlara sadece işaret etmekle yetineceğiz. Günümüz öğrenci-öğretmen ilişkileri bakımından bir mukayese yapı-

bilmemize imkân vereceği düşüncesinden hareketle, öğretmene saygı ile ilgili bölümden bazı örnekler vermek yerinde olacaktır. İlme, ilim ehline/hocaya saygı ve tazim konusunda müellif şu değerlendirmeleri yapmıştır:

Öğrencinin ancak ilme, ilim ehline ve hocaya tazim ve saygı sayesinde ilme/bilgiye ulaşacağı ve ondan istifade edeceği bilinmektedir. Bunun için: “*Bir şeye ulaşan kişi ona ancak hürmet ve saygı ile ulaşmış; bir şeyi kaçıran da onu ancak saygıyı terk ettiği için kaçırmıştır.*” (Zernûcî, 1990, s. 9) denilmiştir. İşte öğretmene saygı da ilme saygıdan ileri gelir. Bu nedenle Hz. Ali: “*Bana bir harf öğretmenin kölesiyim; ister satar, isterse köle olarak kullanır.*” (Zernûcî, 1990, s. 9) demiştir.

Hocanın önünde yürümek, yerine oturmamak, [huzurunda] o izin vermeden söze başlamak, yorgun olduğu anlarda bir şey sormamak, (evinin) kapısına vurmamak, bilakis açınca [çıkınca] kadar sabretmek, dinen mübah olan konulardaki emrine muhalefet etmemek, onun memnuniyetini gözetmek, onu öfkeliendiren şeyden kaçınmak, öğretmenin hakkını, ana-babasının ve diğer Müslümanların hakkından öne almak, bir harf bile olsa kendisine bir hayır öğreten kimseye karşı tevazu sahibi olmak, hoca yanıldığında onun sürçme ve hatalarını en güzel şekilde yorumlamak da ilme saygının bir parçasıdır.

Müderris Muharrem Efendi bu bölümde sadece hocaya değil aynı zamanda ilme saygı konusuna da yer vermiştir. Bu kabilden olarak, kitaba olan saygı da ilme saygıdan ileri gelir. Kişinin ancak temiz/abdestli olarak onu eline alması ve ona el sürmesi gerekir. Ayaklarını kitaba doğru uzatmaması, hokka bile olsa kitabın üzerine bir şey koymaması da ilme saygıdandır. İlim ve hikmet öğrenen kimsenin, bir mesele veya kelimeyi bin defa da dinlese, saygı ve hürmetle dinlemesi gerekir. Yine öğrencinin kendisi için hangi ilmi seçeceğine karar vermeyip, işi hocasına bırakması uygundur; çünkü o daha tecrübelidir ve herkesin tabiatına uygun olanı daha iyi bilir.

Burada sıralanan şeylerin çoğu günümüz eğitimcilerinin de büyük oranda katılacağı konulardır. Öğrencinin hangi ilmi seçeceği konusunda öğretmeninden yardım ve destek almasının tavsiye edilmesi oldukça yerinde bir tavsiyedir. Ancak günümüzde özellikle öğretmene ve kitaba gösterilecek saygının ilme saygıdan geldiği düşüncesinin daha da yerleştirilmesi için bu bilincin çok küçük yaşlarda kazandırılması gerekli görünmektedir. Bu noktada risalenin yazıldığı dönemden geride olduğumuzu düşünüyoruz.

#### 4. Dördüncü Konu: İlim, hoca ve arkadaş seçimi, öğrenme esnasında niyet

Müellif bu başlık altında kısaca şunları öğütlemektedir: Öğrenilecek ilimler çok, ömür ise kısadır. Bu yüzden öğrencinin bütün ilimler arasından en güzelini; kendisine gerekli olanı ve sonra mal kazanmak için bilmesi gerekenleri seçmesi gerekir. *Ma’rifet* ve *tevhid* ilmi bütün ilimlerin önünde gelir. *Ma’rifetullah*’tan sonra ise şu ilimler öğrenilmelidir: Fıkıh, Arapça (Nahiv, Sarf ve Lügat), Kelâm, Nücûm (yıldız), Hat (yazı).

*Hoca seçimi konusuna gelince;* en bilgili, en takvalı ve en yaşlı olanını seçmesi gerekir. İlim öğrenen kimsenin hocasına ve kitabına sabretmesi ve onu asla terk etmemesi de gereklidir [sabretsin ki sonu bereketsiz olmasın]. Bir ilim dalıyla uğraşırken onu tamamlamadan [sağlamlaştırmadan] bir başkasına geçmesi ve zaruret olmadıkça bir beldeden öbürüne gitmesi de uygun olmaz (sabırlı olmaktır). Çünkü bunlar kalbi meşgul eder, zamanın boşa geçmesine sebep olur ve öğrenciyi sıkıntıya sokar. *Ders arkadaşı seçimine gelince;* ciddiyet ve vera’ sahibi, selim tabiatlı ve zihni istikamet üzere olan birini seçmesi gerekir. Tembel, ihmalkâr, geveze, ifsat edici ve fitneci (saptırıcı, haktan döndürücü) kimselerden uzak durmalıdır. *Öğrenme esnasındaki niyet;* ilim öğrenen kimsenin, ilim talebinde bulunmaktaki niyeti, Allah Teâlâ’nın rızası, âhiret yurdu, nefsinin cehaletten ve diğer cahillerden izale etme (uzaklaştırma), dini ihya ve İslâm’ı bâki kılma olmalıdır; onunla insanları kendisine çekmeyi, dünya malını (menfaatini) cezb etmeyi ve sultanın/yöneticilerin katında ikrama mazhar olmayı vb.

niyet etmemesi gerekir. Ancak makam-mevkiyi; iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak, hakkı yerine getirmek, kendisini ve hevâsını değil dini yüceltmek için istediği takdirde, bu olabilir.

Günümüz eğitim-öğretim sistemi zorunlu eğitimden oluştuğundan, ilköğretim ve lisede seçimlik dersler hâricinde öğrencinin büyük oranda ders ve hoca seçimi yapma imkânı yoktur. Dolayısıyla müellif tarafından burada yapılan tavsiyeleri buna göre değerlendirmek gerekir. Ayrıca burada sıralanan esaslar dinî eğitim almak isteyen öğrencilere yönelik tavsiyeler olduğundan, tabî olarak Arapça, Fıkıh, Kelâm gibi derslerden söz edilmiştir. Başka alanlarda eğitim almak isteyen öğrencilerin farklı dersler alması gerektiği izahtan varestedir. Arkadaş seçimi meselesinin günümüzü de ilgilendiren boyutları vardır. Çünkü her ne kadar zorunlu eğitimde sınıf ve arkadaş seçimi mümkün gözükmesede, aynı sınıfta/okulda bulunan öğrenciler arasından burada işaret edildiği gibi çalışkan, ahlâklı, dürüst ve ciddi kişilerle arkadaşlık edilmesi mümkün hatta gerekli bir husustur.

##### 5. Beşinci Konu: Derse başlangıç, dersin miktarı, tekrar, müzakere ve istifade

Derse başlangıçtan kastedilen; eğitim dönemine girerken haftanın günlerinden hangisinin başlangıç günü olarak tercih edilmesi gerektiğidir. Günümüzde ilk ve orta öğretimde eğitim-öğretime pazartesi günleri başlanmakta iken, geçmişte her medresenin ve hocanın uygulamaları farklılık gösterbiliyordu. Müellifin kaydettiğine göre *el-Hidâye* sahibi Burhanüddin el-Merğînânî (ö. 593/1196), derse başlangıcı çarşamba gününe denk getirirdi. İmam A'zam Ebû Hanife de böyle yapardı. Bunun sebebi, dönemin anlayışına göre çarşamba gününün nurun yaratıldığı gün ve ilmin de bir nur olmasıdır. Bazı son dönem âlimlerine göre derse pazar günü başlamak da caizdir. [Çünkü Allah Teâlâ âlemi yaratmaya o gün başlamıştır.]

Dersin miktarına gelince; Ebû Hanife'nin hocasından hikâye ettiğine göre, başlangıç seviyesindeki için dersin miktarının, iki kere tekrar edildiğinde ezberlenebilecek kadar olması gerekir. Ezber gücüne göre her gün mutedil (normal) bir şekilde ve tedricen (bir miktar) artırır. “*Ders bir harf ise, tekrar bin olmalıdır.*” denilmiştir (Zernûcî, 1990, s. 18). Anlaması en kolay olandan başlaması, dersi ezberledikten sonra yazması ve çok tekrar etmesi gerekir. Çünkü bu gerçekten faydalıdır.

Anlamaya gelince; o, ilimlerin öğrenilmesinde bir umde/temel direktir. Hoca anlatırken anlamaya çalışması, teemmül ile birlikte (ince düşünerek) az dersi çokça tekrar ederek hareket etmesi gerekir. Denilmiştir ki: “*İki satır ezberlemek, iki yük dolusu (kitap) dinlemekten daha hayırlıdır. İki harf anlamak da iki yük dolusu (kitap) ezberlemekten daha iyidir.*” Dolayısıyla öğrenci, anlama konusunda gevşeklik göstermemelidir.

İlim öğrenen kimsenin müzakere ve münazara yapması, karşılıklı görüş alışverişinde bulunması da gereklidir. Doğruyu ortaya çıkarmak ve gerçeğin izharı için insafı olması, teenniyle ve düşünerek hareket etmesi de uygun olur. Bu esnada öfkeden, [bozgunculuktan], hasmını ilzam etmekten (zorlamaktan) ve baskıdan uzak durmalıdır. Çünkü bu haramdır. Ancak karşısındaki, hakkı öğrenmeye çalışan biri değil de inatçı birisi olursa, o zaman durum farklıdır. Karşılıklı görüş alışverişinin ve münazaranın faydası, sadece tekrar etmekten daha fazladır. “*Bir saat münazara, bir ay tekrardan daha iyidir.*” (Zernûcî, 1990, s. 19) Fakat temiz tabiatlı birisiyle münazara edilmelidir. Her durum ve vakitte hem de herkesten istifade ediyor olması gerekir. Rasûlullah (s.a.) buyurmuştur ki: “*Hikmet müminin yitik malıdır, nerede bulursa onu alır.*” (İbn Ebî Şeybe, 1409: VII, 240, no: 35681) Yine: “*Safa vereni al, keder verenden uzaklaş.*” (İbn Ebî Şeybe, 1409: VII, 487, no: 37443) denilmiştir.

Müderres Muharrem Efendi tarafından burada ders tekrarı ve müzakere konusunda kaydedilen hususların günümüz eğitim ve öğretimi açısından da son derece önemli olduğunu düşünüyoruz. Yapılan sınavlar vesilesiyle öğrenciler tarafından ders tekrarlarının zaman zaman yerine getirildiği düşünülse de, asıl tekrarın günlük olarak yapılmasının daha öğretici olduğu artık hepimiz tarafından kabul edilmektedir. Bu yüzden tekrarın, belki abartılı bir ifade gibi görülebilir ama “ezberlenerek” kemâle erdirilmesi de hedeflenmektedir. Ancak eski dönemde yazılı kaynaklar ve kitaplar bugünkü kadar

yaygın olmadığından ezbere büyük önem verildiğinin dikkate alınması faydalı olacaktır. Müzakere konusunda da günümüzde henüz istenen seviyede olmadığını düşünürüz. Çünkü öğrenilen şeylerin müzakere yoluyla pekiştirilmesi yahut tashihi/tenkidi belirli derslerde ve az bir süreyle kendisine başvurulmuş bir yöntem olarak kalmıştır. Bunun daha düzenli ve metodik olarak yerine getirilmesi, bilginin içselleştirilmesi ve daha üst seviyelere çıkarılması için çok önemlidir.

## 6. Altıncı Konu: İlim tahsili zamanında Allah Azze ve Celle'ye tevekkül

Müellifin tabiriyle; ilim öğrenen kişinin ilim talebi esnasında tevekkül içinde olması, rızık işini önemsememesi ve kalbini bununla meşgul etmemesi gereklidir. Çünkü her kimin kalbi yiyecek ve giyecek gibi rızık işiyle meşgul olursa, güzel ahlâk ve yücelik taşıyan işleri tahsile pek az fırsat kalır. Allah Teâlâ'ya tevekkül etsin, çünkü O ona yeter [kâfidir]. Nitekim Allah Teâlâ: *"Kim Allah'a tevekkül ederse, O ona yetecektir."* (Talâk suresi, 65/3) buyurmaktadır. Yine öğrencinin, imkân nispetinde dünyevî ilgilerini azaltması, yalnızlığı tercih etmesi ve ilim yolculuğunda zorluğa tahammül göstermesi gerekir. Çünkü ilim talep etmek büyük bir iştih ve âlimlerin çoğuna göre cihattan daha üstündür. Alınacak ecir, zorluk nispetindedir. Buna sabreden, diğer bütün [dünya] lezzetlerini bastıran (onlara üstün gelen) bir haz duyar ve âhret lezzetini hisseder [ona ulaşır].

İlim tahsilinin zamanına gelince; *"Beşikten mezara kadar..."* En uygun vakit ise gençlik (yiğitlik) çağıdır. Hadiste şöyle geçmektedir: *"Kur'an'ı küçük yaşta öğrenen kimsenin durumu, kayanın üzerine (yazı) nakşedene benzer. Yaşlılığında öğrenen kimse ise suyun üzerine yazı yazmış gibidir."* (İbnu'l-Ca'd, 1990, s. 162). Bununla birlikte yaşlılar da zikredilen şekilde ilim öğrenmekten asla ümit kesmemelidir. Dersi gözden geçirme vakti; seher vakti, akşamla yatsı arası ve güneş doğduktan sonradır. Yine de bütün vakitlerini tefekkür ve teemmülle (inceden inceye düşünmeyle) doldurmalıdır. Bir dersten usandığı zaman diğerine geçmelidir.

## 7. Yedinci Konu: Ciddiyet, düzen ve kararlı olma

İlim öğrenecek kimsenin ciddi, düzenli [ve devam üzere] olması gerekir ki sonuçta bir ilim adamı olabilsin. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Bizim (tevhit davamız) uğrunda (canla başla) çalışıp didinen kimseler var ya, işte biz onları yollarımıza eristireceğiz."* (Ankebût suresi, 29/69). Denilmiştir ki: *مَنْ طَلَبَ شَيْئًا وَجَدَ وَجَدَ وَمَنْ قَرَعَ أَبْوَابَ وَجَعٍ وَجَعٍ* *"Kim bir şeyi ister ve ciddiyetle çalışırsa (aradığını) bulur; kim de bir kapıyı çalar ve ısrarcı olursa içeri girer."* (Zernûcî, 1990, s. 13)

Yine, *"Öğrenmede üç kişinin ciddiyetine ihtiyaç vardır: Öğrencinin, öğretmenin ve babanın."* denir. İlim öğrenen kimsenin ilimde yüksek kararlılık sahibi olması gerekir. Kimin ciddiyeti var ama azmi yoksa veya kararlılığı var fakat ciddiyeti yoksa [azıcık bir miktar dışında] ilim tahsil edemez. Tembellikten de sakınmak lâzımdır; çünkü o uğursuzluk (bereketsizlik) ve büyük bir afettir. Tembellik, öğrencinin dersinin ve ödevinin manalarını anlama ve düşünme noktasındaki eksiklikten; ilmin fazilet ve derecesinin, ilim ehlinin Allah Teâlâ katındaki mertebesinin, çok değerli ve şerefli oluşunun farkında olmamaktan ve bunu bilmemekten ortaya çıkmış olabilir. Tembellik, balgamdan ve rutubet çokluğundan da kaynaklanabilir.

Diğer hususlar günümüz eğitimcileri tarafından da aynen kabul edilmekle birlikte tembelliğin balgam ve rutubetten kaynaklanmış olabileceğine dair açıklama, muhtemelen o günün ulaştığı tıp biliminin verilerine veya tecrübeye dayanarak verilmiştir. Bununla ilgili değerlendirmelerimizi sonuç kısmında yapacağız.

## 8. Sekizinci Konu: İlim öğrenme esnasındaki takva

Müellifimize göre, takva ve vera' (günahlardan sakınma) ilmin tahsiline, artmasına ve onunla amel etmeye sebep olduğu için ilim öğrenmede büyük bir esastır. Her ne zaman ilim öğrenen kişi takva sahibi olursa, ilmi daha faydalı, öğrenmesi daha kolay ve faydası daha çok olur. Çok yemekten,

karnını doldurmaktan, çok uyumaktan ve fayda vermeyen konularda çok konuşmaktan uzak durması, öğrencinin takvasındandır. Doğunluğun üzerine yemek hem sırf zarardır, hem de ondan dolayı âhîret yurdunda cezayı hak eder.

Yapılması gereken ilk şey, bir gün ve gecede bir defa yemektir. Çünkü açlığın on faydası vardır: Kalbin berraklığı, inceliği, inkisarı (kırıklığı/hafifliği), [aç kimsenin hatırlanması], günahların ve uykunun azalması, yemeğe ayrılan zamanın ibadete harcanması, bedenın sağlıklı ve rızık (temininin) kolay olması ve başkalarını tercih (isâr) duygusunun (kalpte) yerleşmesi. İlim öğrenen kimse her ne zaman imkân bulursa çarşı ekmeği yemekten uzak durur. Çünkü onun temiz olmama ihtimali daha yüksek olup, böylece Allah'ı anmaktan daha fazla uzaklaştırır ve gaflete daha çok yaklaştırır. Ayrıca fakirlerin gözleri ona takılır, almaya güçleri yetmez ve ondan incinirler; bu nedenle bereketi gider, faydası az olur.

Burada ifade edilen, bir gün ve gecede bir defa yemek bir nevi her gün oruç tutmak demektir. Günümüz eğitim sisteminde uzak mesafelerden okula gitme, sabah erken saatlerden akşam vakitlerine kadar okulda kalmak gibi hususlar söz konusu olduğundan beslenmenin de çok önemli olduğu anlaşılır. Dolayısıyla geçmişle günümüzü kıyaslayarak gün içerisinde yeme içmeden uzak durmanın yanlış olacağını ve öğrenmedeki verimi düşüreceğini düşünüyoruz. Bununla birlikte elbette aburcubur yemek ve tıka-basa midesini doldurmak gibi sağlıksız beslenmeden de uzak durulması gerektiği ve gün içerisinde dengeli bir beslenme programının benimsenmesinin elzem olduğu aşikârdır. Çarşı ekmeğinden uzak durma konusuna gelince; bunun da tamamen o dönemin şartlarına göre düşünülmesi gerekmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, bu uyarı hijyen ve temizlik konusuyla yakından ilgilidir ve ekmeğ gibi önemli bir besin maddesinin temiz olmayan ortamlarda üretilmiş olma tehlikesinden dolayı o dönemde çarşı ekmeğinden sakındırılmıştır. Günümüze gelindiğinde, artık fırında üretilen bir ekmeğten, sırf çarşı ekmeği diye uzak durulması mümkün ve uygulanabilir değildir. Ticaretten eğitim-öğretime, sağlıktan tarıma kadar pek çok alanda mücadele eden ve çalışan insanları, çarşıdan almayı evlerinde ekmeğ yapmaya yönlendirmenin, kadınıyla erkeğiyle yoğun bir çalışma temposuna katıldığı bir ortamda pratik bir faydası ve uygulanabilirliği söz konusu değildir. Temiz ortamlarda üretildikten sonra çarşıdan alınacak bir ekmeğın zararı yoktur. Hijyene dikkat edilmeyen bir ortamda, sadece çarşı ekmeğinden değil diğer gıdalardan da sakındırma şeklinde zaman zaman ortaya çıkan geçici yasaklar ise her devirde olabilir.

Müderri Muharrem Efendi'ye göre gıybetten ve çok konuşanlarla oturmaktan kaçınmak da takvadandır. Çünkü öyle yapmak ömürden çalar ve vakitleri boşa harcatır. Bunun için fesatçılardan, günahkârlardan ve tembellerden uzak durmak takvanın bir gereğidir. Çünkü hiç şüphesiz komşuluk (beraberlik) etkilenmeyi gerektirir. Ayrıca öğrencinin Rasûlullah'ın sünneti ile yolunu çizmesi, kibleye yönelerek oturması, hayır ve salâh ehlinin duasını ganimet bilip mazlumun duasından kaçınması gerekir. Selef âlimleri bütün bu anlatılanlar hususunda takva üzere yaşarlardı. İşte onlar bu nedenle ilim, amel ve ilmi yaymada başarıya ulaşmışlar ve nihayet isimleri kıyamete kadar bâkî kalmıştır. Zamanımızdakiler ise bunları ya tamamen ya da kısmen ihmal ettiklerinden dolayı ilimden ve onunla amel etmekten mahrum kalmışlardır. Dolayısıyla öğrencinin edepi ve sünnetleri küçümsememesi gerekir. Çünkü edepi ve sünnetleri küçümseyen kimsenin vacipleri yapması mümkün olmaz. Vacipleri küçümseyen kimse farzları ihmal eder; farzları ihmal eden ise âhîret saadetinden mahrum kalır.

Yine ilim talibinin şükretmesi [çok namaz kılması] ve huşû sahibi kimselerin namazı gibi namaz kılması gerekir. Çünkü bu, tahsil ve ta'allümde (ilim öğrenmede) ona bir yardımcıdır. Müşfik, nasihat veren ve haset etmeyen birisi olması da takvadandır. Rasûlullah (s.a.) de: “Ateşin odunu yediği gibi haset de iyilikleri yer.” (Ebû Dâvud, 1988, Edeb 52, no: 4903) demiştir. *الحسود لا يسود* “el-Hasûd lâ yesûd” “Haset eden ulu olmaz/yüceliğe eremez.” (Aclûnî, 1405, I, 359-360, no: 1145) de denilmiştir.



Görüldüğü üzere müellif, takva konusuna çok önem vermiş; ilim öğrenmede bunun son derece önemli olduğunu ısrarla vurgulamıştır. Günümüz eğitim sisteminde belki de en fazla ihmal gösterilen konulardan birinin burada anlatılanlar olduğunu, günümüzdekine göre geçmişte bu konuya çok daha ileri boyutlarda vurgu yapıldığını söyleyebiliriz. Bu yüzden zamanımızda görünüşte diplomalıların sayısı artsa da irfan konusunda yeterli seviyenin hâlâ yakalanamadığı da bir gerçektir.

### 9. Dokuzuncu Konu: Hafızayı güçlendiren ve unutkanlığa sebep olan şeyler

Günümüzü de ilgilendiren önemli bir mesele olan hafıza konusunda müellif oldukça dikkat çekici açıklamalar yapmıştır ki, onun söylediklerinin bir kısmını burada paylaşmak istiyoruz: *Takva* ve *az yemenin* yanı sıra hafızayı en fazla güçlendirmenin yolu, *ciddiyet* ve *devamlılıktır*. Denildiğine göre, unutkanlığın *balgamdan* kaynaklandığı hususunda yetmiş peygamber görüş birliği etmiştir. O da yemekten dolayı su içmekten kaynaklanır. Kuru ekme yemek balgamı keser. Aynı şekilde aç karnına kırmızı (kara) üzüm yemek de balgamı giderir. Fakat fazla üzüm yememelidir, yoksa su içme ihtiyacı hisseder. Aç karnına her gün 21 tane üzüm yemelidir. Misvak da balgamı azaltır. *Bal şerbeti içmek, şekerli kündür<sup>2</sup> yemek* de hafızayı güçlendirir ve pek çok hastalığa şifa verir. *Kur'ân okumak* ve *gece namazı* da hafızaya kuvvet verir. Hafızayı güçlendirmek için Mushaf'a bakarak Kur'ân okumaktan daha ziyade faydalı ve faziletli hiçbir şey olmadığı söylenmiştir. Hz. Peygamber'e *çok salâvat getirmek* de hafızayı güçlendirme yollarındandır. Balgamı ve rutubeti azaltan her şey hafıza kuvvetini artırır. *Günahlardan uzak durmak* da böyledir.

*Unutkanlığa sebep olan şeylere gelince*; ma'siyetler; çok günah işlemek ve dünya işleri konusunda fazlasıyla endişe duymak ve hüzünlenmek, çeşitli tutkularla çokça meşgul olup ilgilenmek de unutkanlığa sebep olur. Unutkanlığa sebep olan diğer bazı şeyler şunlardır: Kur'ân'ı cenabet halinde okumak; cünüpkem yemek, tencereden yemek, sıcak ekme yemek, ekşi elma, kesnic/kişniş otu yemek; yola, meyve veren ağacın altına, külün içine, nehir yatağına veya durgun suya işemek; erkeğin sebepsiz yere kendisinin veya başkasının erkeklik organına bakması, cima esnasında kadının fercine (cinsel organına) bakması, yabancı kadına bakması; zekeri (erkeklik organı) ile ondan su gelinceye kadar oynaması; asılmış (idam edilmiş) kişiye bakması; hamamdaki kadına bakması; çokça mizah yapmak, cünüp olarak gökyüzüne bakmak, ense çukurundan kan aldırarak, mezarlar arasında gümek, deve katarları arasından geçmek, biti canlı olarak yere veya mescide atmak; mescitte elbiseyi hareket ettirip silkelemek, mescide girerken sağ adımından önce sol adımını atmak, çıkarken ise soldan önce sağ adımını atmak, [tuzlu et yemek, kabir taşlarını okumak, hamamdaki tarak ile taranmak; peşkiri (el havlusunu), pantolonu/iç donunu, ayağa dolanan sargı bezini, başa sarılan sarığı yastık olarak kullanmak; şahitliği gizlemek, fitne çıkarmak, insanlarla alay etmek, evini bez parçasıyla süpürmek, elini ve yüzünü elbisesinin eteğiyle kurulamak.]

Hafızayı güçlendiren veya unutkanlığa sebep olan bu şeylerin dönemin bilgi düzeyi veya tecrübeyle elde edilen malumatlar kabilinden olduğunu düşünüyoruz. Bu nedenle günümüzde hafızayı güçlendirmeye yönelik yapılacak faaliyetlerin veya yenilecek şeylerin bu konuda uzman ve tıbbî bilgisi yeterli olan kişilerin yönlendirmesi ile belirlenmesi daha doğru olacaktır.

### 10. Onuncu Konu: Rızkı artıran, azaltan ve ömrü uzatan şeyler

Bu konuda risalede yazılanlar şu şekildedir: İlim talibine rızık gereklidir; onun için öğrenci rızık çoğaltacak ve ona engel olacak şeyler ile ömrü uzatacak ve sağlığı artıracak şeyleri de bilmelidir ki ilim öğrenmek için vakit ayırabilsin. Rızkı en güçlü şekilde celbeden/çeken bazı yollar şunlardır:

- Namazları müstehap olan vakitlerinde huşû içinde ve saygıyla kılmak.

<sup>2</sup> Kündür: "Akgünlük" veya "günlük" denilen ve reçinesi elde edilen bir bitki olup, nefes açıcı ve hafızayı güçlendirici olarak bilinir.

• Namazı ta’dil-i erkâna, [namazın diğer vaciplerine, sünnetlerine ve edeplerine riayet ederek] ve özellikle cemaatle kılmak.

• Her gece Vâkıa suresini okumak. [Tebâreke'l-lezi bi yedihi'l-] Mülk ve “*Ya eyyühe'l-Müzzemmil*”, “*Ve'l-leyli izâ yağşâ*”, özellikle “*Elem neşrah leke*”, “*İzâ câe nasrullah*”, “*Gul ya eyyühe'l-kâfirûn*”, “*Gul hüva'l-lâhu ehad*” [ihlâs suresi] ve *Muavvizeteyn* surelerini okumak da aynı şekilde (rızkı genişlik verir).

• Mescide imamdan [ezandan] önce gelmek ve devamlı abdestli bulunmak.

• Sabah namazının sünnetini ve vitir namazını evde eda etmek, vitirden sonra dünya kelâmı etmemek, boş söz söylememek, ihtiyaç olmadıkça kadınlarla çok oturmamak.

• Güzel yazı, güler yüz, hoş kelâm, çok kanaat [avluyu süpürmek] ve kapları yıkamak da rızkı artıran şeylerdendir.

Fakirliğe sebep olan şeylere gelince; genel olarak günahların işlenmesi; özellikle de yalan söylemek, içki içmek, zina ve livata yapmak ve çok uyumak fakirlik getirir. Aynı şekilde ilim eksikliği ve sohbet [sabah uykusu] da rızka engeldir. Rızka mani olan diğer şeyler şunlardır:

Çıplak olarak uyumak, çıplak bir şekilde bevletmek (işemek), yaslanarak veya cünüp olarak yemek, sofradaki kırıntıları önemsememek, soğan ve sarımsağın kabuklarını yakmak, evi peşkirle (el havlusuyla) süpürmek, evi geceleyin süpürmek, çöpleri evde bırakmak, elini çamur ve toprakla yıkamak, dişleri her türlü ağaçla temizlemek, meşâyihin (büyüklerin) önünden yürümek, ana-babaya isimleriyle seslenmek, kapı eşliğinde oturmak, kapının iki kanadından birine yaslanmak, tuvalette abdest almak, elbiseyi üzerindeyken dikmek, yüzü elbiseyle kurulamak, evde örümcek ağını bırakmak, namazda gevşeklik göstermek, sabah namazından sonra mescitten hızlı çıkıp çarşıya erkenden gitmek, fakirlerden ekmek parçalarını satın almak, kapları örtmeyi terk etmek, kandili nefesle söndürmek, bağlı kalemlerle yazmak, kırık tarakla ve ayakta taranmak, oturarak sarık sarmak, ayakta pantolon/don giymek, parmakları kenetlemek, ayağını sağ elle yıkamak, [yemeği sol elle yemek], mesti ve gömleği çıkarırken sağdan başlamak, giyerken tersini yapmak (soldan başlamak), insanın yüzüne vurmak, [âlimlere ihanet edip/küçümseyip, beyinsizlere/ayak takımına ikram etmek], yetimi ağlatmak, tuvaletini yaparken konuşmak, [otururken elini yanağının altına koymak, sakalını yolmak, yeşil/yaş ağaçları kesmek, namazda gevşeklik göstermek], her şeye başlarken besmele çekmeyi terk etmek, namaz kılmadan önce mescitten çıkmak, çarşıya erken girmek ve çarşıdan geç çıkmak, [sabah namazından sonra süratle mescitten çıkmak, babasına ve oğluna beddua etmek, ana-babaya dua etmeyi bırakmak, cimrilik etmek ve eli sıkı olmak, israf etmek, tembellikte bulunmak, işlerinde zafiyet ve gevşeklik göstermek.]

İyilik yapmak, sıla-i rahim (akraba ziyareti), [eziyet etmemek], büyüklere saygı göstermek, sadaka vermek [ki aynı zamanda rızkı artıran şeylerdendir ve bu iki konuda (ömrü ve rızkı artırmada) kibrittir (çok değerlidir)], abdesti [saygılı bir şekilde] tam almak, yüce Kur’ân’ı [saygıyla] okumak, hacca umre arasını birleştirmek ömrü uzatan şeylerdendir. Yine üç şeyin ömrü uzattığı söylenmiştir: Sıcak suyla yıkanmak, bekârları evlendirmek ve seher vakti tatlı elma yemek. Az yemek ve çok nafile namaz kılmak, sıhhate sebep olan şeylerdendir. Tıbbı dair bir şeyler öğrenmesi ve bu konuda yazılan eserlerden teberrük etmesi de gerekir.

## 5. Sonuç

Kanuni dönemi klasik Osmanlı medreselerinde eğitim ve öğretim anlayışı bağlamında incelediğimiz, İstanbul Sûfî Mehmed Paşa Dârülhadisi müderrislerinden Muharrem Efendi'nin (ö. 983/1576) *Terğîbü'l-müte'allimîn (Öğrencileri Teşvik)* adlı risâlesi dinî eğitim almak isteyenler için yazılmış ve konular tamamen Ehl-i Sünnet ekolününün bakış açısıyla ele alınmıştır. Bununla birlikte din eğitimi

almayan öğrenciler için de oldukça faydalı bilgiler içermektedir. Müellif konuları Kur'ân ve Sünnet açısından irdelendikten sonra ilgili ayetleri, hadisleri, hatta geçmiş âlimlerin görüşlerini Tevrat, İncil ve Zebur gibi kitaplardan da nakilde bulunarak inceler ve bu konuda çok zengin bir içerik sunar. Müellifin beyanına göre burada sunulan bilgileri, insanları ilme ve amele teşvik etmek için muteber tefsirlerden ve meşhur kitaplardan bizzat kendisi toplamıştır. Her ne kadar o söz etmese de müellifin ayrıca, İslâm eğitim ve öğretiminin temel ilkeleri konusunda önemli bilgiler içeren Burhaneddin ez-Zernûcî'nin (ö. 593/1196) *Ta'limü'l-müte'allim* adlı meşhur eserinden de oldukça istifade etmiştir. İki kitabın dikkatlice karşılaştırılması bunu net bir şekilde ortaya koyar.

Muharrem Efendi kitabına öncelikle itikâdiyyât (temel inanç konuları) ile başlamayı gerekli görmüştür. Bu açıdan bakıldığında eğitim-öğretim meselelerini sağlam bir inanç temeli üzerine bina etmeyi hedefleyen Muharrem Efendi, bize göre de oldukça isabetli bir giriş yapmış olmaktadır. Yine yazar, ilmin fazileti hakkında pek çok ayet ve sahih/meşhur haberi uzun uzun nakletmekten geri durmamıştır. Naslardan getirilen bu teşvik edici metinlerin, öğrencilerin şuurlu bir şekilde ilme sarılması anlamında faydalı olduğunu düşünüyoruz. Bu açıdan bakıldığında eserin kendi döneminde eğitim ve öğretim usullerini derli toplu ve sistemli bir şekilde okuyucularına sunması açısından başarılı olduğunu söylememiz mümkündür. Ancak eserde zikredilen bütün konuların günümüz eğitim öğretim sistemiyle bütünüyle örtüştüğünü söyleyebilmek de zordur. Hoca ve ders seçimi, derse başlama zamanı gibi hususlar o dönemde medrese ve müderrislerin tercihiyle belirlenen konular olduğundan günümüzden farklı bir durum söz konusudur. Buna karşılık arkadaş seçimi, ilme, hocalara ve kitaplara saygı gösterme, derse ciddi bir şekilde hazırlanma, ciddiyet, düzen ve kararlılık, müzakere gibi hususların günümüz eğitim ve öğretim sisteminde de oldukça önem arz ettiğini ve bunların başarıyı doğrudan etkilediğini söyleyebiliriz.

Muharrem Efendi tarafından, hafızayı güçlendiren yahut unutkanlığa sebep olan şeyler olarak dile getirilen hususların da daha çok tecrübeye ve zamanın yaygın inanç ve kültürüne dayandığını düşünmemiz bizce daha uygundur. Aksi takdirde bunların değişmez birer hakikat ve ispatlanmış tıbbî gerçekler olarak algılanması yanlış olur kanaatindeyiz. Bu manada mesela; unutkanlığın balgamdan, onun da şu içmekten kaynaklanması, kuru ekmeğin, misvağın ve aç karnı yenen kara üzümün balgamı kesmesi; yine aç karnına her gün 21 tane üzüm yemenin, bal şerbeti içmenin, şekerli kündür tüketmenin, hafızayı güçlendirmesi bize göre tecrübe sonucu elde edilen bilgilerdir. Günümüzde bunların doğru olup olmadığı alanın uzmanları tarafından tespit edilmelidir. Aynı şekilde unutkanlığa sebep olan şeyler cinsinden zikredilen maddeler de tecrübeye ve yaşanmış deneyimlere dayalı olarak tespit edilen; aksinin yapılması halinde bu sonuçların meydana gelmemesi veya denildiği gibi çıkmaması pekâlâ mümkün olan konular olarak görülmelidir.

Sonuç olarak Müderris Muharrem Efendi'nin çeşitli eserlerden derleyip, kendi birikimiyle harmanlayarak ilim meraklılarını teşvik etmek için yazdığı bu risalenin son derece faydalı olduğunu; günümüzde de buna benzer eserler yazılmak suretiyle daha çocukluktan itibaren öğrencilerin bilime ve insanlığa faydalı olmaya teşvik edilmesi, bu yönde yönlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Bu amacı gerçekleştirmek üzere yeni yazılacak eserlerde geçmişin birikimlerinden istifade edilmekle birlikte, günümüzün üst düzey teknolojik imkânlarıyla yetişen genç nesillerinin her anlamda ihtiyacının karşılanması gerektiği kanaatini taşıyoruz. Bu anlamda akıllı telefonların, tablet ve bilgisayarların, sanal âlemin, daha iyi bir eğitim sistemi, daha donanımlı ama elbette daha ahlâklı ve dürüst öğrenci profili ortaya koyma yolunda nasıl kullanılabileceği konusu da tartışılmalı ve yazılacak eserlerde bunlara yer verilmelidir.

## 6. Kaynaklar

Aclûnî, (1405). *Keşfu'l-hafâ ve müzilu'l-ilbâs amme's-tehera mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs*, I-II, Beyrut: yy.

- Ahmed, (ty). *Müsned*, I-VI, Mısır: yy.
- Baltacı, C. (1976). *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri-Teşkilat-Tarih*, İstanbul: İrfan Matbaası.
- Buhârî, (ty). *et-Târîhu'l-kebîr*, I-VIII, thk. Seyyid Haşim en-Nedvî, Yyy: Dâru'l-fikr.
- Deylemî, (1986). *el-Firdevs bi me'sûri'l-hitâb*, I-V, Beyrut: yy.
- Ebû Dâvud, (1409/1988). *Sünenu Ebî Dâvûd*, I-III, Beyrut: yy.
- Fuâdî, Ö. (ty.). *Menâkıbnâme-i Şa'bân-ı Velî*, 94b, Mektebetu Câmiati'l-Melik Suûd, Yazmalar Bölümü, no: 4679- 2/998 f, Yyy: yy.
- Gazzâlî, (1412/1992). *İhyâu ulûmi'd-dîn*, I-VI, Beyrut: yy.
- Gül, A. (1997). *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadislerin Yeri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Hatîb el-Bağdâdî, (ty). *Târîhu Bağdâd*, I-XIV, Beyrut: yy.
- İbn Ebî Şeybe, (1409). *Kitâbu'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, I-VII, Riyad: yy.
- İbn Mâce, (ty.). *Sünenu İbn Mâce*, I-II, Kâhire: yy.
- İbnu'l-Ca'd, (1410/1990). *Müsned*, Beyrut: yy.
- Kâtip Çelebi, (1413/1992). *Keşfu'z-zunûn an esâmî'l-kütübi ve'l-fünûn*, I-II, Beyrut: yy.
- Mecdî, M. (1409/1989). *Hadâiku's-Şakâik*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Muharrem Efendi (37 Hk 2396/2, 93b). *Terğîbü'l-müte'allimîn*, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi.
- Muharrem Efendi (6455, f 6/1310, 1b). *Terğîbü'l-müte'allimîn*, Mektebetu Câmiati'l-Melik Suûd, Yazmalar Bölümü.
- Tatlı, B. (2013). *Eğitim ve Öğretimde Altın Kurallar*, Adana: Ekrem Matbaası.
- Tirmizî, (ty). *el-Câmiu's-Sahîh (Sünenu't-Tirmizî)*, I-V, Beyrut: yy.
- Yardımlı, A. (1993). “Dârül-hadis”, *DİA*, VIII, 531, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yardımlı, A. (1995). “Temel Kültür Müesseselerimizden Dârülhadisler”, (Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Hatıra Kitabı* içinde), ss. 59-119, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Zernûcî, B. (1990). *Ta'limü'l-müte'allim, (İslâm'da Eğitim Öğretim Metodu-Metin-Tercüme-Şerh)*, trc. ve şerh: Y. Vehbi Yavuz, İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı.